

Selçuklu Dönemi'nden Bir Mezar Anıtı: Halil Dede Türbesi

A Grave Monument From The Seljuk Era: Halil Dede Tomb

Esra TOKAT^{*}

Öz

Zaman içerisinde çeşitli sebeplerle zarar görmüş mimari yapıların varlığının sürdürülmesi ve geleceğe aktarılması, onarım faaliyetleri ile mümkündür. Ancak yapıların ileri düzeyde bozulmaya maruz kaldığı bazı durumlarda yapılan müdahaleler, eserin özgün kimliğini gölgelemekte, onarım gördüğü dönemin karakterine bürünmesine sebep olabilmektedir. Bu durum, inşa kitabesi bulunmayan veya herhangi bir yazılı kayıta bahsi geçmeyen eserler için tarihlendirme sorununu da beraberinde getirmektedir. Çalışma kapsamında, daha önce mimarlık ve sanat tarihi literatüründe yer verilmemiş olan Nevşehir'in Ürgüp İlçesi, Aktepe Köyü'nde bulunan ve Selçuklu döneminin Horasan erenlerinden olan Halil Dede'ye atfedilen Halil Dede Türbesi plan, malzeme ve süsleme özellikleri bağlamında ele alınmıştır. 19. yüzyıla ait bir onarım kitabesi dışında hakkında hiçbir bilgi bulunmayan yapının menşei ve tarihlendirilmesi araştırmaya konu edilmiştir. Yerde incelenen eser, fotoğraflama ve kroki çizimi yöntemleriyle belgelenmiş, Anadolu'nun farklı bölgelerinde benzer mekân kurgusuna sahip örnekler ile karşılaştırılmıştır. Böylece söz konusu eserin üslup özellikleri ve Halil Dede'nin kimliğine ilişkin tüm veriler göz önüne alındığında yapının 14. ve 15. yüzyılları kapsayan zaman dilimi içerisine tarihlendirilebileceği kanaate varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mimari miras, Selçuklu Mimarisi, Türbe, Nevşehir, Aktepe Köyü, Halil Dede

Abstract

Architectural structures that have been damaged for various reasons over time have maintained their existence and transferring them to the future is possible through repair activities. However, in some cases where the structures are subject to advanced deterioration, the interventions can overshadow the original identity of the work and cause it to take on the character of the period in which it was repaired. This situation brings with it the problem of dating for structures that do not have a construction inscription or are not mentioned in any written record. Within the scope of the study, the Tomb of Halil Dede, located in Aktepe Village of Ürgüp District of Nevşehir, which has not been included in the literature of architecture and art history before, and attributed to Halil Dede, one of the Khorasan saints of the Seljuk period, was discussed in the context of its plan, material and decoration features. The origin and dating of the building, about which there is no information other than a repair inscription from the 19th century, has the subjected of research. The work examined on site was documented by photography and sketch drawing methods, and compared with examples with similar space setups in different regions of Anatolia. Thus, considering the stylistic features of the work in question and all the data regarding the identity of Halil Dede, it was concluded that the building can be dated to the period covering the 14th and 15th centuries.

Keywords: Architectural heritage, Seljuk Architecture, Tomb, Nevşehir, Aktepe, Halil Dede

* **Sorumlu Yazar:** Esra TOKAT (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: esratokat@gmail.com ORCID: 0000-0001-6739-2983

Atf: Tokat, Esra. "Selçuklu Dönemi'nden Bir Mezar Anıtı: Halil Dede Türbesi." *Art-Sanat*, 22(2024): 173-198. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.22.1474218>

Extended Summary

Within the scope of the study, the Halil Dede Tomb in Aktepe Village of Ürgüp District of Nevşehir, which has not been included in the architecture and art history literature before, was analyzed in detail and described. The fact that the structure built in the Seljuk period was not recognized within the scope of architecture and art history and that it had not been subject to a scientific aspect before was seen as a deficiency in the field. In the study, the tomb of Halil Dede, one of the Khorasan saints of the Seljuk era, was tried to be explained in detail in terms of plan, material and ornamentation features; the origin and dating of the building, which has no information about it other than a repair inscription from the 19th century, it has been opened to scientific debate.

As is known, although it is not welcomed in Islam, the Turks did not give up on building monumental tombs after the deaths of people who were at important positions in the state or believed to have high spirituality, and they continued these practices throughout the ages. Grave monuments, which were started to be built as a reflection of the pre-Islamic beliefs of the Turks, were built traditionally for centuries in every period and region. Within the scope of architectural actions that develop in direct proportion to the raw materials offered by geography with the arrival of the Turks in Anatolia, the stone was included first in the material list, which also affected the design and ornament processes; on the one hand building plans have diversified, and on the other hand, monumental tombs have constructed depending on the rank of the deceased. Grave monuments, built with various plan types in every period and region, on a scale ranging from the simplest to the monumental, have become one of the building types that determine the architectural face of Anatolia.

Before explaining the technical and artistic features of Halil Dede Tomb, we need to briefly focus on the identity of Halil Dede; it is known that certain figures came to Anatolia in the 12th and 14th centuries to work for the spread of Islam in the region, in short, to carry out their duties as dervishes, and they were popularly called Khorasan Saints. It is believed that Halil Dede lived during the Anatolian Seljuk and Principalities period and that he was one of the seven brothers who came to Anatolia from Khorasan. There are different legends told among the public about Halil Dede. Even today, different legends glorifying the spiritual personality of Halil Dede are told among the public.

Halil Dede Tomb, which is the subject of the study, is in the Ürgüp district of Nevşehir. The tomb is located on a slope overlooking the valley in Aktepe. The building covers a rectangular area extending in the north-south direction. The tomb, built with the masonry construction technique, has a plan consisting of two parts. The building consists of an entrance with an iwan, which can also be called a preparation area, and an interior space with a sarcophagus in the middle. In the iwan section located in the

north direction, the iwan opening faces the east direction. The iwan consists of three round arches, and two of the arches have a ribbed form, slightly protruding from the mass. The main space is reached through the rectangular opening under the middle arch of the iwan. The lintel stone at the top of the opening, which has flat jambs on the sides, hides the segmented arch form on the portal. The opening at the entrance from the iwan to the interior space is designed on a very small scale and emphasizes the spatial difference between the iwan and the interior space with the elevation of a row of stones at the ground level. The main space has a rectangular scheme, almost square. There is an earthen grave under the sarcophagus in the tomb, which does not have a crypt on the lower floor. There are inscription stones at the head and foot parts of the sarcophagus. "Mihail bin Halil" is written on the headstone of the sarcophagus. In the interior, there is a small window opened on the east and south walls. The upper cover of the tomb is a round-arched vault on the inside in the iwan section, and an oval vault close to the dome in the main space, while both sections are covered with a flat roof on the outside. The cover system in the main space is a unique practice. The eight-arched upper cover, formed by partially placing thinner arches between the thick arches that intersect each other from four directions at the top, covers a rectangular area close to a square with a dome-like vault cover. One of the main elements that support the vault to create such a dome-like effect is that the arches covering the main space, which is not perfect square, have a very wide round form, that is, close to an oval. In this way, the feeling of a flat but very wide opening covering a small area creates the feeling of a space covered by a dome. At the same time, the fact that the rows of arches, emphasized by a relief at the top, continue uninterruptedly from the ground to the level of two rows of stones supports this feeling.

In the tomb, which was built entirely with stone material, smooth-cut stone was used in the exterior corners of the façade, the entire southern facade and the interior, and rubble stone and rough-cut stone were used in other parts. The stone used in the construction of the building is a local material. The building material is described as soft and easy to process due to its volcanic character. Unlike the interior, which is in very good condition, the exterior of the building is in a very dilapidated state due to weather conditions. There is a lot of material loss and collapse, especially on the upper cover and on the façade walls along the western direction. The construction material shed from the building is piled up next to the building mass. It can be easily said that the Tomb of Halil Dede has a very unadorned exterior, generally devoid of any ornamental details. The only ornament that can be observed on the facade of the building is the inscription engraved on the stone inside the three-segmented arch on the entrance lintel. "Sahib-ül hayrat vel hasenat Hacı Mehmed 1254" is written on the entrance. This inscription, which is most likely to be a repair inscription indicating the repair of the building, indicates Rumi's 1254 and therefore the Gregorian year 1838. It is noteworthy that there is more effective content regarding ornamentation practice

in interior spaces. It has been possible to create a monumental impression in an area small enough to fit only the sarcophagus and for a single person to stand in front of the footstone. This monumentality is undoubtedly made possible by the eight-arched vault that descends almost uninterrupted along the body to the floor. Both the arch emphasis and the high-relief eight-segmented semicircular rosette placed at the intersection in the center have been increasing the lively appearance of the ceiling.

There are no strict rules regarding the construction of grave monuments, which are created by the combination of the aesthetic understanding of the region where they are built and the local materials. Also, the fact that they are structures only for visiting purposes has provided them with a free application area and allowed the grave monuments to show such diversity. As in all building types, some plan types in grave monuments were applied specifically to a certain period and region, some plan types were applied in a limited number and abandoned, and some plans even took their place in the architectural literature as unique examples. In light of all this, even if there is no clear information regarding the identity of Halil Dede and the dating of his tomb, it is thought that it is possible to evaluate the issue, open it to discussion and reach a conclusion based on tangible information.

At this point, it is thought that the first element that needs to be examined about the Halil Dede Tomb is related to dating. Rather than indicating the construction date of the building, the number 1838 is written on the inscription at the entrance to the main space; it is most likely that it is related to the repairs made by a charitable person during the 19th-century Ottoman period. The line “Sahib-ül hayrat vel hasenat”, which was written by mentioning the name of the benefactor Hacı Mehmed before the date specified in the inscription, is written on the buildings built to serve the common use of the people. This phrase, which means “the owner of goodness”, can be seen in the repair inscriptions placed after the restoration of damaged buildings, and it appears almost without exception, especially in fountains built for public use. The second element is related to the plan type and architectural details of the building. The scheme, which is composed of the iwan observed in the Halil Dede Tomb and an adjacent closed visiting area, brings to mind the tomb monuments of the Dehistan region, which include a preparation space, built by the Turks in pre-Anatolia. When the plan of the Halil Dede Tomb is examined, it is possible to say that the dual plan layout consisting of a tomb and iwan is one of the rare examples that are not repeated frequently within the scope of Turkish architecture developing in Anatolia. In the tomb, which refers to the Seljuk tradition with its cover as well as its plan, it is seen that the vault covering the main space is in a form that we can call unique, and unprecedented in the Ottoman architectural tradition. The eight-segmented vault covering, which covers the structure in the form of a continuous shell, has reminded us of pre-Anatolian Turkish tents as if referring to Seljuk architecture.

As a result, when the plan, material and ornamentation details of the Halil Dede Tomb in Ürgüp Aktepe, which are discussed within the scope of the study, and the identity of Halil Dede are evaluated together; It has become clear that the tomb exhibits Seljuk characteristics in terms of structure and scheme, and that it was repaired in the 19th century after the destruction it suffered. As a result of the examinations, it can be seen that the repairs made in previous periods were based on materials and reinforcement. As a matter of fact, in the tomb, which has a very simple identity on the exterior, the main factors reflecting the Seljuk character are the plan, space setup and the covering system of the interior. Therefore, it is obvious that the Tomb of Halil Dede, a Seljuk period tomb monument, has preserved its Seljuk character despite the interventions it has seen over time.

Giriş

Türkler, devletin önemli kademelerinde bulunan veya maneviyatının yüksek olduğuna inanılan kişilerin ölümlerinin ardından İslam Öncesi Dönem’de olduğu gibi İslamiyet’in kabulünden sonra da anıtsal mezar inşa etmeye devam etmiş, bu uygulamaları çağlar boyu sürdürmüşlerdir. Yerleşik hayata geçmeden önceki dönemlerinde, ölen kişinin çadırda bekletilmesi ve yakınlarının çadırın ağıtlar eşliğinde tavaf edilmesi, mezar anıtlarının çadırların üst örtülerini çağrıştıran külah formuna sahip olması ve yine türbe ve kümbetlerin saçak sıralarının çadırların üst kısmında dolanan süslemeli bezleri hatırlatması gibi benzerlikler, kaynakların doğru yerde arandığını kanıtlar niteliktedir¹. Türklerin İslam öncesi inanışlarının bir yansıması olarak yapımına başlanıp kümbet veya türbe adlarıyla anılan mezar anıtları, hüküm sürülen her dönem ve bölgede asırlar boyunca geleneksel biçimde inşa edilmiştir. Coğrafyanın sunduğu yapı malzemeleri ile doğru orantıda gelişen mimarlık eylemleri kapsamında Türklerin Anadolu’ya gelişiyle birlikte taşın ilk sırada yer alması, tasarım ve bezeme süreçlerini de etkilemiş; bir yandan yapı planları çeşitlenirken diğer yandan ölen kişinin mertebesine göre anıtsallaşan türbe ve kümbetler hayata geçirilmiştir.

Türk-İslam mezar anıtlarının günümüze ulaşan erken örneklerinin ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlı Dönemi mimarisi kapsamında ortaya konulduğu bilinmektedir. Karahanlılar Dönemi’ndeki ilk uygulamalar, etrafı duvarlarla çevrilmiş kare bir alanın kubbeyle örtülmesinden müteşekkil bir düzen göstermektedir. Karahanlı Dönemi’nde tromplu kubbeyle örtülü küçük ölçekli mezar anıtlarından, kubbeye geçiş öncesi kademeli olarak kareden sekizgene dönüşen düzenleri ve içten kubbe dıştan külah formulu örtü sistemlerini barındıran örneklerle gelişim sürdürülmüştür. Büyük Selçuklu Dönemi’nde de mimari arayışlar devam etmiş, silindirik ve çokgen gövdeli türbe ve kümbetlerin ilk örnekleri bu devirde inşa edilmiştir. Ancak mezar anıtları bağlamında Türk mimarlığı için asıl gelişim, Anadolu’ya gelişle başlamıştır. En yalın uygulamadan anıtsala uzanan bir çizelgede, her dönem ve bölgede çeşitli plan tipleriyle inşa edilen türbe ve kümbetler, Anadolu’nun mimari çehresini belirleyen yapı tiplerinden biri olmuştur. Anadolu Selçuklu Dönemi’nde kare, dikdörtgen, silindirik veya on iki, sekiz, on gibi kenar sayılarına sahip çokgen ya da poligonal olarak adlandırılan gövdelere sahip mezar anıtları, yöresel malzeme çeşitliliğinin getirdiği değişik varyasyonlarla inşa edilmiştir. Cami, medrese gibi yapılarla aynı avluyu paylaşan ya da bu yapıların iç mekânlarındaki bir alana inşa edilmiş; diğer bir deyişle yapının bir odası veya bölümü türbe olarak düzenlenmiş mezar anıtlarına Anadolu Türk mimarlığının hemen her dönem ve coğrafyasında rastlamak mümkündür.

Tüm bunların yanı sıra gövde formları, üst örtü birimleri, kubbe geçişleri, süsleme detayları vb. tüm mimari elemanların değişik alternatiflerle kullanıldığı zengin bir skalada uygulama alanı bulan mezar anıtları içerisinde yalnızca Anadolu’ya özgü bir

1 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul: Kervan Yayınları, 1955), 15.

tipin de ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu tip, dikdörtgen alanda gelişen ve giriş bölümünde geniş ve derin bir kemer açıklığıyla dışa dönük bir form gösteren, tonozlu üst örtüye sahip bir eyvanla bütünleşen türbe-kümbetlerdir.

Çalışma kapsamında ele alınan *Halil Dede Türbesi* eyvan ve türbeden müteşekkil bir plana sahiptir. Mimari form olarak “eyvan”, giriş bölümünden geniş bir kemerle dışarıya açılan, diğer üç yönden ise duvarlarla çevrili mekân şeklinde tanımlanmaktadır². Anadolu öncesinden beri Türk mimarlığı kapsamında inşa edilmiş yapılardaki sarsılmaz konumuyla eyvan, kendisine çok geniş bir sahada uygulama alanı bulmuştur. Camiden medreseye, saraydan kervansaraya, hana, hamama, konuta değin hemen her yapı türünde bir veya birden fazla mekânın tanımı olarak karşımıza çıkan eyvan, bazen de yapının plan esasını teşkil eden ana unsur konumundadır. Ayrıca eyvan, yer aldığı yapı türü veya bulunduğu konum dolayısıyla farklı fonksiyonların yüklenmesine elverişli bir mekân oluşuyla da anıtsal Türk mimarlığının oluşum sürecinde görev üstlenen kayda değer bir mimari öğedir³. İşlevselliği ve görsel etkisi sebebiyle yapı tiplerinin hemen hepsinde ve her türden mekânın kurgulanmasında rol oynayan eyvan, mezar anıtlarında da kaçınılmaz biçimde uygulanmış ve Anadolu Türk mimarisinde “Eyvan Tipi Türbeler” terimiyle tipolojide tanımlı bir sınıf olarak yerini almıştır⁴. Selçukluların Anadolu’da inşa ettikleri eyvan tipi türbeler, alt katında üzeri tonozla örtülü mumyalık (cenazelik) bulunan, mumyalık bölümünden giriş kattaki eyvan kısmına ise merdivenlerle çıkılan bir düzen göstermektedir. Bu yapılarda eyvan, taç kapıları andıran anıtsal bir ana giriş kapısı şeklinde tasarlanmaktadır⁵. Anadolu mimarisinde “eyvanın bütünüyle dışarıya açıldığı türbeler” ve “eyvan açıklığının teşkilatlandırıldığı türbeler” olarak iki ana grup altında da incelenen eyvan türbelerinin yapımına 13. yüzyıla gelinmesiyle başlanmıştır. 14. yüzyılda gelişerek çoğalan eyvan tipi türbeler karakteristik özelliklerini, zengin çeşitliliğe sahip Beylikler Dönemi mimari üslubunun Anadolu’da yaygınlaştığı 14. yüzyıl sonlarından itibaren kaybetmeye başlamıştır⁶.

Osmanlı Dönemi’ne gelindiğinde mezar yapılarına plan bağlamında bir yenilik getirilmediği, Orta Asya’da doğup göç yollarıyla beslenen ve sonunda Anadolu’da büyüyen mimari geleneklerin tekrar edildiği görülmektedir. Dahası, erken dönem Osmanlı mezar anıtlarının ilk örneklerinden biri olan İznik Kırğızlar Türbesi’nin şeması incelendiğinde art arda iki mekânın sıralandığı bir düzen dikkat çekmektedir. İki ayrı mekânın birleşmesinden oluşan plan Anadolu öncesine atıf yaparcasına, hazırlık alanı amacıyla tasarlanmış eyvanlı giriş bölümü bulunan 12. yüzyıl Dehistan mezar anıt-

2 Ayla Ödekan, “Eyvan,” *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: YEM Yayınları, 1996), 574.

3 Alev Erarslan, “Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi,” *Megaron* 7 (2012), 159.

4 Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1996), 458.

5 Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 227.

6 Metin Sözen, “Anadolu’da Eyvan Tipi Türbeler,” *Anadolu Sanatı Araştırmaları I* (İstanbul: Gün Matbaası, 1968), 167-210.

larını hatırlatmaktadır⁷. 14. yüzyıla tarihlenen yapının planı, ön tarafta tonozlu giriş eyvanı ve onun ardında kubbeli ziyaret mekânından müteşekkildir. Ana mekân olan ziyaret alanının kubbesi onikigen bir kasnağa oturmaktadır. Oldukça yüksek tutulmuş kasnağa gövdeden geçişler pencere aralarına yerleştirilmiş tromplarla, kasnaktan kubbeye geçişler ise pandantiflerle sağlanmıştır⁸.

1. Horasan Erenlerinden Halil Dede

Anadolu'ya 12. ve 14. yüzyıllarda İslamiyet'in bölgede yayılması için çalışmak, kısacası dervişlik görevi yürütmek için gelmiş belli şahsiyetler olduğu, bunlara halk arasında Horasan Erenleri denildiği bilinmektedir. Nevşehir ve civarının önemli şahsiyetleri arasında en bilinenleri olan Turesan Veli ve Hacı Bektaş Veli gibi erenlikleri sabit olmasa da Âşık Dede, Hasan Dede, Ese Dede, Baba Yusuf, Ramazan Dede ve Hicim Baba da yine halk arasında en çok tanınan, adı bilinen kişilerden bazılarıdır. Bununla birlikte, ismi geçen şahsiyetler yalnızca halk söylencelerinde yer almakta; Osmanlı arşivlerinde Hacı Bektaş Veli ve Turesan Veli dışında sadece Halil Dede'nin adı geçmektedir⁹.

Halil Dede'nin Anadolu Selçuklu Dönemi'ne denk düşen bir tarihte yaşadığına ve Horasan'dan Anadolu'ya gelen yedi kardeşten biri olduğuna inanılmaktadır¹⁰. Halil Dede hakkında halk arasında anlatılan değişik rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri kaynağını, Halil Dede'nin türbesinin bulunduğu bölgenin topografyasından almaktadır. Türbenin bulunduğu yüksek tepeye çıkan vadilerdeki kaya oluşumların farklı canlılara benzetilmesiyle bağdaştırılan hikâyede, Horasan ereni Halil Dede'yi taşlamaya giden yüzlerce gayrimüslimden bahsedilmektedir. Kendisine fenalık yapacak olanlara dayanamayan Dede, Allah'a yakararak gelenlerin “ya taş ya da kuş” olmasını dilemiştir. Bunun üzerine baskına gelenlerin yarısı taş olup kalır, yarısı da kuş olup uçarlar¹¹. Bir diğer hikâye bölgeden geçen bir kervanla alakalıdır. Haydutların saldırısına uğrayan kervan ahalisi kaçarak Halil Dede'nin yanına sığınmış ve ondan yardım istemişlerdir. Durumdan rahatsız olan Halil Dede “taş olun” der ve haydutlar taş kesilirler¹². Halil Dede'nin hikmet sahibi bir şahsiyet olduğunu vurgulayan her iki hikâyenin yanı sıra, günümüzde de bölge halkı Halil Dede'nin evliya olduğuna inanmakta ve bu doğrultuda oldukça zorlu bir tırmanış yaparak türbeyi ziyaret etmektedirler. Bu sayede hastalıkların iyileşeceğine ve uzun ömürlü olunacağına inanılmaktadır. Ziyaretgâhta bulunan sandukanın baş taşında yer alan on üç terklı serpuş göz önüne

7 Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988), 21.

8 Selda Kalfazade, “İznik Kırğızlar Türbesi,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 445.

9 Ali Kozan, “Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 61 (2012), 316.

10 Osman Elmacı, *Ürgüp Tarihi* (Ankara: Ürün Yayınları, 2008), 60.

11 Mustafa Kaya, *Geçmişten Günümüze Ürgüp* (Ankara: Dizgi Ofset, 1994), 128.

12 Kemal Talih Türkmen, *Bilinmeyen Kapadokya'dan Bir Kesit Ürgüp* (Ankara: Ürün Yayınları, 1999), 213.

alındığında, Halil Dede'nin Celveti tarikatına¹³ mensup olduğunu söylemek mümkündür. Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından bizzat ortaya konan Celvetî takkesi on üç terklidir. Takkedeki terk sayısı, on iki adet ilahi sayılan kol olması ve bunun “teklik” ile toplandığında rakamların on üç sayısını veriyor olmasıyla açıklanmaktadır¹⁴.

2. Halil Dede Türbesi¹⁵

Nevşehir ilinde, Ürgüp-Avanos yolu üzerinde bulunan Halil Dede Türbesi, Aktepe'de vadiye bakan bir tepe üzerinde yer almaktadır (G. 1) Ziyarete açık olan yapının bulunduğu yamaca karayolu araçlarıyla ulaşım oldukça güçtür. Bu sebeple ziyaretçiler, zorlu bir tırmanış gerçekleştirerek türbeye ulaşabilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Kapadokya Alan Başkanlığının yetkili ve sorumlu olduğu bölge içerisinde bulunan yapı, konumu dolayısıyla her türlü hava koşulunun olumsuz etkisine açık durumdadır ve her geçen gün tahrip olmaya devam etmektedir. Günümüzde özellikle dış cephesi oldukça harap hâldeki yapıda, cephe duvarları, üst örtü sistemindeki malzeme kayıpları ve çökmeler belirgin biçimde görülebilmektedir (G. 2).

G. 1: Halil Dede Türbesi, harita (googlemaps, 2024)

G. 2: Halil Dede Türbesi (E. Tokat, 2021)

2.1. Plan ve Yapım Tekniği

Yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Yığma teknikli inşa edilmiş kâgîr türbe, iki bölümden oluşan plana sahiptir. Yapı, hazırlık alanı olarak da adlandırılabilir eynanlı bir giriş ve içinde sanduka bulunan ziyaretgâhtan oluşmaktadır (G. 3).

13 İlk olarak 1291 yılında İbrâhîm Zâhid-i Geylânî tarafından kurulan Celvetilik, başlangıçta Halveti tarikatının bir kolyuken Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında ayrı bir tarikat olarak teşekkül etmiştir. İstanbul'da çok sayıda müridi bulunan tarikat, sonraki dönemlerde Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından gönderilen dervişler sayesinde Balkanlar ve Orta Anadolu coğrafyasında yaygınlaşmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 273-275.

14 Semih Ceyhan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi,” *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011), 139.

15 Bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kapadokya Alan Başkanlığı'nın 02.05.2024 tarih ve E-25939220-915.03.03-48636 sayılı izni ile hazırlanmıştır.

G. 3: Halil Dede Türbesi, cepheden (E. Tokat, 2021)

Kuzey yönünde bulunan eyvanlı giriş bölümünde, eyvanın açık olan gözü doğu yönüne bakmaktadır. Üç adet yuvarlak kemerden müteşekkil eyvan örtüsünde, kemerlerden ikisi küttleden hafif dışa taşkın biçimde kaburgalı form arz etmektedir (G. 4).

G. 4: Eyvan içinden kemer detayları (E. Tokat, 2021)

Eyvanın orta kemeri altında bulunan lentolu dikdörtgen açıklıktan ana ziyaret mekânına ulaşılmaktadır. Yanlarda düz söveleri bulunan üstü kemerli giriş üzerinde dokuma kumaştan bir örtü takılıdır (G. 5).

G. 5: Eyvandan ziyaret alanına giriş açıklığı (E. Tokat, 2021)

Eyvandan iç mekâna girişte bulunan açıklık oldukça ufak ölçekte tasarlanmış olup zemin kotunda bir sıra taş seviyesindeki yükselti ile eyvan ve ziyaret alanı arasındaki mekânsal fark vurgulanır niteliktedir. Burada manevi değeri ön planda olan bir mekâna girişi belirgin hâle getirme isteği kadar, iklimsel etkileri iç mekândan mümkün olduğunca uzak tutmak gibi teknik gerekçeler de aranmalıdır.

Ana ziyaret mekânı, kareye yakın dikdörtgen şemalıdır ve orta kısımda bir sanduka yer almaktadır. Alt katında mumyalık bulunmayan türbede, sandukanın altında bir toprak mezar vardır. Sandukanın baş ve ayak kısımlarında kitabe taşları mevcuttur. Kozan'ın çalışmasında, sandukanın baş taşında “*Mücabil Halil*” yazdığı ifade edilmiştir¹⁶. Ancak, yapılan incelemede şahide üzerinde “Mihail bin Halil” yazılı olduğu okunmuştur (G. 6).

16 Kozan, “Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler,” 326.

G. 6: İç mekânda yer alan sanduka ve şahide (E. Tokat, 2021)

İç mekânda doğu ve güney duvarları üzerine açılmış birer adet küçük pencere bulunmaktadır. Dış cephede düz lentolu olan her iki pencere açıklığından güney duvarı üzerindeki pencere iç mekânda da aynı formunu korurken, doğu duvarı üzerindeki pencere açıklığında üst satıhta yukarı doğru içbükey pahlamak suretiyle basık kemer şekli verilmiştir (G. 7).

G. 7: İç ve dış mekândan pencere detayları (E. Tokat, 2021)

Türbenin üst örtüsü eyvan kısmında içten yuvarlak kemerli tonoz, ziyaret mekânında ise kubbeye yakın oval bir tonoz şeklindedir. Dıştan her iki bölüm de düz dam örtülü hâldedir. Ana mekândaki üst örtü, münferit bir uygulamadır. Tepe noktasında kesişen, birbirine çapraz atılmış iki adet kalın kemer sırasının aralarına kısmen

daha ince kemerler atılmak suretiyle oluşturulan sekiz kollu üst örtü düzeneği, kareye yakın dikdörtgen bir alanı kubbemsi bir tonoz örtüsüyle buluşturmaktadır (G. 8).

G. 8: Tonoz üst örtüsü (E. Tokat, 2021)

Tonozun bu denli kubbeye benzer bir etki yaratmasını destekleyen ana unsurlardan biri, esasen tam kare olmayan mekânı örtecek üst örtüye atılan kemerlerin oldukça geniş yuvarlak formdaki ovale yakın biçimleridir. Bu sayede küçük bir alanı kapsayan basık ama oldukça geniş açıklık hissi, kubbeye örtülü mekân hissi oluşturmaktadır. Bununla birlikte tepe noktasında bir kabara ile vurgulanan kemer sıralarının, zemin-den iki sıra taş seviyesine kadar kesintisiz biçimde devam ediyor oluşu, bu hissiyatı desteklemektedir (G. 9).

G. 9: Türbe iç mekânından genel görünüm (E. Tokat, 2021)

2.2. Malzeme

Tamamen taş malzemeyle inşa edilmiş olan türbede, dış cephe köşelerinde, güney cephenin tamamında ve iç mekânda düzgün kesme taş, diğer bölümlerde ise moloz taş kullanılmıştır. Yapının inşasında kullanılan taş yöresel malzeme olup volkanik karakterinden ötürü işleme kolay, yumuşak olarak tanımlanabilir niteliktedir.

Oldukça iyi durumdaki iç mekânın aksine, konumu dolayısıyla her tür hava koşulluna açık, savunmasız durumdaki yapının dış cephesi harap hâdedir (G. 10).

G. 10: Güneybatı cephe (E. Tokat, 2021)

Özellikle üst örtüde ve batı yönü boyunca cephe duvarlarında fazlaca malzeme kaybı ve yıkıntı söz konusu olan türbenin inşa malzemesi yer yer yapı bedenine yığılmıştır (G.11).

G. 11: Kuzeybatı cephe (E. Tokat, 2021)

Eyvanın açıklığının aksında yer alan arka duvarı, bilinmeyen bir dönemde yıkılmış ve herhangi bir bağlayıcı malzeme kullanılmadan taşlar üst üste konulmak suretiyle kapatılmıştır. Türbenin ön cephesi boyunca sol tarafta bulunan kapalı ziyaretgâh birimi dışarıdan altta iki, kısmen üç sıra moloz taş, üst sıralarda ise beş sıra düzgün kesme taş şeklinde yapı bedeni boyunca devam etmektedir.

Üst kısımda ise eyvana yakın köşesinden bir kavisle dam seviyesine doğru dönüş yapmaktadır. Özgün durumunda düz toprak zemine sahip eyvan mahalinde, güncel bir uygulama olarak çok da nizami olmayan taş malzemeden plakalar rastgele döşenmiş durumdadır.

2.3. Süsleme

Türbenin dış cephesi büyük ölçüde zarar görmüş olmasına rağmen, özellikle eyvan ve türbe girişlerinin baktığı yönlerde cephe duvarlarına ait malzemelerin iyi ve korunmuş durumda olması, yapının süslemeleri konusunda fikir verir niteliktedir. Bununla birlikte, beden duvarlarından koparak etrafa saçılmış ve belli zamanlarda ziyarete gelenler tarafından türbe etrafına rastgele yerleştirilmiş olan inşa malzemeleri de yapının tezyini programına dair ipuçlarını barındıran somut kanıtlardır. Tüm bunlar incelendiğinde Halil Dede Türbesi'nin herhangi bir süsleme detayı barındırmayan, oldukça sade bir dış cepheye sahip olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Yapı cephesinde gözlenebilen tek hareket, girişin üst kısmını kaplayan üç dilimli kemerin iç kısmında taşa kazınmış hâldeki kitabesidir (G. 12).

G. 12: Ana mekâna girişin üzerinde yer alan onarım kitabesi (E. Tokat, 2011)

Giriş üzerinde “Sahib-ül hayrat vel hasenat Hacı Mehmed 1254” yazmaktadır. Yapının onarımına ilişkin tamir kitabesine düşülmüş Rumi 1254 tarihi, Miladi 1838 senesine tekabül etmektedir. Dış cephe duvarları üzerinde ayrıca, zaman içerisinde ziyaretçiler tarafından kesici alet veya boya kullanarak yapıldığı anlaşılan, taşla Arap harfleriyle yazılmış Hasan, Hüseyin, Ali Efendi gibi isimlerin yanı sıra günümüz Türkçesiyle işlenmiş muhtelif isimler okunmaktadır.

İç mekânda tezyini uygulamalar konusunda dış cepheye nazaran daha etkin bir içerik olduğu dikkat çekmektedir. Giriş bölümünde, yanları düz söveli kapı açıklığının üzerinde bulunan dilimli kemer süslemesi ve girişin ana mekâna bakan kısmında silmelerle hareketlendirilmiş basık kemerli detaylar göze çarpmaktadır (G. 13).

G. 13: İç mekândan girişe bakış (E. Tokat, 2011)

Yalnızca sandukanın sığabileceği ve bir insanın ayak taşı önünde durabileceği kadar alan bulunan dar ve basık ziyaretgâhta, iç mekânın yaklaşık beş metre kare boyutlarında olmasına rağmen anıtsal bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu anıtsallık mekânın tamamını örten, gövde boyunca zemine kadar neredeyse kesintisiz inen, kütlede dışa taşkın dört kemerle oluşturulan sekiz kollu tonoz örtüsüyle mümkün kılınmıştır. Gerek kemer vurgusu gerekse merkezdeki kesişim noktasına yerleştirilmiş yüksek kabartma sekiz dilimli yuvarlak rozet, üst örtüde verilmiş olan hareketli

görünümü artırmaktadır. Kemerler, atıkları zikzaklı ve dendan motifli taş işçiliği ve yapının dört köşesine denk gelen bölümlerinde içbükey tasarlanmış tek merkezden çıkan dilimlerle istirdide kabuğu deseni verilmiş ufak trompvari süsleme detayları ile nihayetlenmektedir (G. 14).

G. 14: İç mekândan süsleme detayları (E. Tokat, 2021)

Sandukanın baş kısmında bulunan ve Halil Dede'nin isminin yazılı olduğu şahide de sade bir taş bezeme arz etmektedir. On üç dilimli serpuş bulunan şahidenin üzerinde taşa kazınmış "Mihail bin Halil" ismi, üst kısmında üçgen bir alınlık ve aşağı doğru oval hatlarla dalgalanan, ardından düz bir çizgiyle nihayetlenen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

3. Değerlendirme

İnşa edildikleri bölgeye ait estetik anlayışın ve yöresel malzemenin birleşiminden doğan mezar anıtlarının yapımlarına ilişkin kesin kaideler bulunmaması ve yalnızca ziyaret amaçlı yapılar olmaları, onlara özgür bir uygulama alanı sağlamış ve mezar anıtlarının bu denli çeşitlilik göstermesine olanak sağlamıştır¹⁷. Tüm yapı türlerinde olduğu gibi mezar anıtlarında da bazı plan tipleri belirli dönem ve bölgeye mahsus uygulanmış, bazı plan tipleri sınırlı sayıda uygulanıp terk edilmiş ve hatta bazı planlar ise tekrarı gelmeyen münferit örnekler olarak mimarlık literatüründeki yerini almıştır.

Halil Dede'nin kimliği ve türbesinin tarihlendirilmesine ilişkin net bir bilgi bulunmamasıyla birlikte, somut veriler üzerinden konunun değerlendirilmesi, tartışmaya açılması ve bir öngörünün ortaya konulmasının mümkün olduğu görülmüştür. Bu nok-

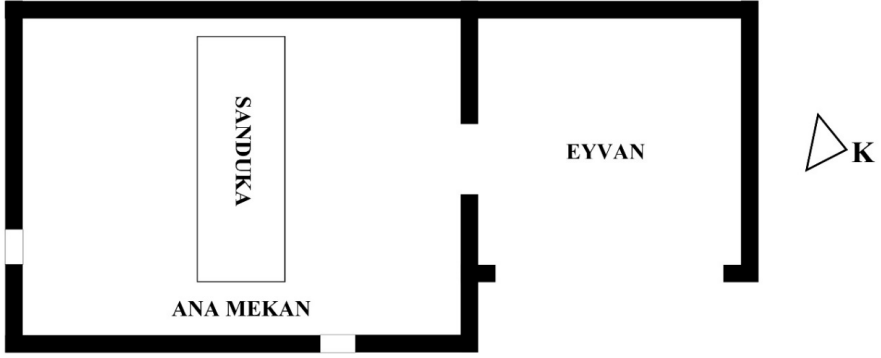
17 Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri," *Anadolu* 11 (1967), 57

tada, Halil Dede Türbesi ile ilgili irdelenmesi gereken ilk hususun tarihlendirme ile alakalı olduğu söylenebilir. Ana mekâna giriş üzerinde yer alan kitabelikte belirtilen Rumî 1254 [Miladi 1838] senesinin yapının inşa tarihine işaret etmekten ziyade 19. yüzyıl Osmanlısında bir hayırsever tarafından gerçekleştirilen onarıma ilişkin tarihlendirme olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira kitabede belirtilen tarihten önce hayır sahibi Hacı Mehmed'in adını geçirmek suretiyle yazılmış olan "Sahib-ül hayrat vel hasenat" dizesi, sevap kazanmak üzere, halkın ortak kullanımına hizmet etmek için inşa ettirilmiş yapılar üzerine düşülen bir yazı olarak bilinmektedir. "Hayr ve iyilik sahibi" anlamına gelen bu tabir, hasar görmüş yapıların ihya edilmesinin ardından konulan onarım kitabelerinde ve sadaka-i cariyeye özelliği taşıyan cami, medrese gibi yapıların ilk inşa kitabelerinde görülebileceği gibi özellikle çeşmelerde neredeyse istisnasız biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, her ne kadar topluma mâl olmuş, kültürel ve manevi değerleri yansıtan bir kişiliğe ait olsa da türbenin ilk inşasına ilişkin bir yazıtta "Sahib-ül hayrat vel hasenat" ifadesinin kullanılması, alışıldık bir uygulama değildir. Aksi hâlde, türbeyi yaptıran şahsa ait bilginin vakıfçı kimliğini ön plana çıkartacak şekilde "bani" adı altında verilmesi gerekmektedir.

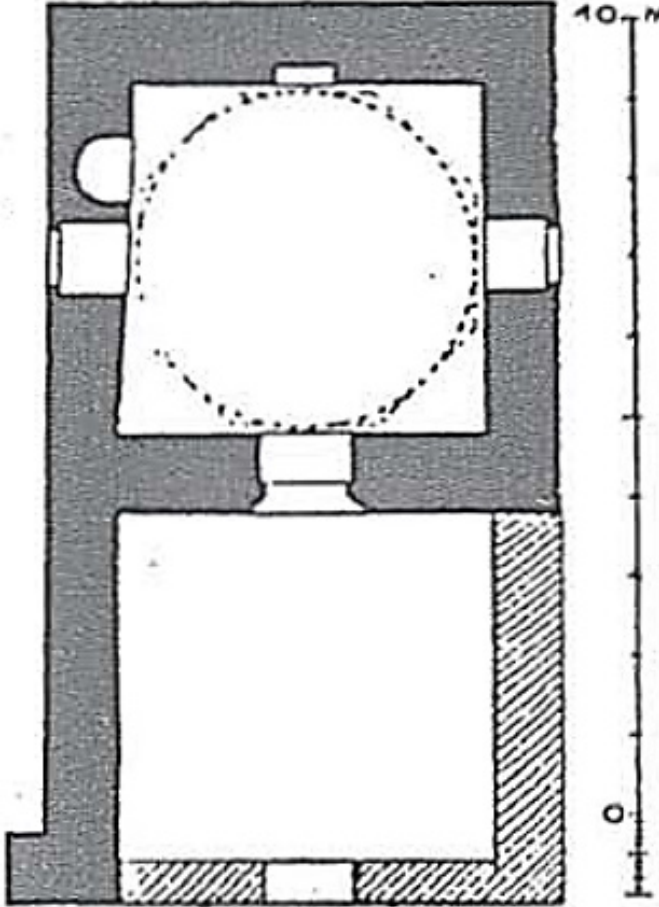
İkinci husus ise yapının plan tipi ve mimari detayları ile alakalıdır. Halil Dede Türbesi'nde gözlenen eyvan ve bitişiğinde kapalı bir ziyaret mekânından terkip edilmiş şema, Türklerin Anadolu öncesinde inşa etmiş oldukları, hazırlık mekânı içeren Dehistan bölgesi mezar anıtlarını akla getirmektedir. Halil Dede Türbesi'nin planı incelendiğinde, bir kümbet ve eyvandan oluşan ikili plan düzeninin Anadolu'da gelişen Türk mimarlığı kapsamında sık tekrarlanmayan nadir örneklerden biri olduğunu söylemek mümkündür (G. 15).

Bu plan tipinin Anadolu'da bilinen ilk örneği 12. yüzyıl yapısı olan Elti Hatun Kümbeti'dir¹⁸. İstisnai olarak inşa edilmiş plan tipinin Osmanlı devrine ait bilinen ilk örneği ise Kırgızlar Türbesi'dir. 14. yüzyıl yapısı olan Kırgızlar Türbesi, eyvan ve ziyaret mekânının girişlerinin aynı aksta yer alması dışında Halil Dede Türbesi'nin şeması ile benzer özelliklere sahiptir (G. 16).

18 Elti Hatun Kümbeti, 1252-1253 yıllarına tarihlendirilmektedir. Halil Dede Türbesi'nde olduğu gibi kuzey yönünde eyvanlı bir girişi bulunan yapının ana mekânı sekizgen gövdelidir. Halil Dede Türbesi gibi eyvan ve kümbet birleşiminden oluşan mezar anıtları grubuna dâhil olan yapı bu şekliyle Orta Asya Türk sanatında görülen biçimin Anadolu'ya taşınması bağlamında bilinen ilk örnek olmasıyla dikkat çekmektedir. Detaylı bilgi için bk. Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler," *Vakıflar Dergisi* 27 (1998), 21; Bünyamin Kara, "Mimarî," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 380.

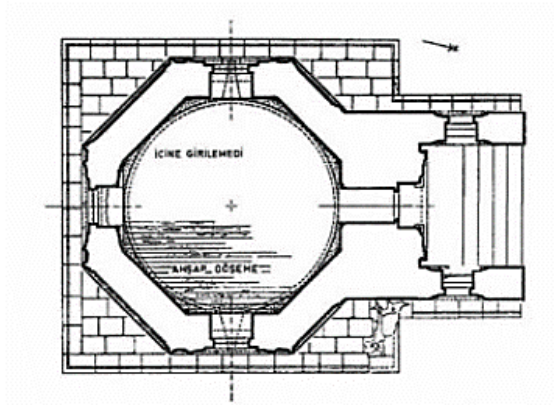

G. 15: Halil Dede Türbesi, kroki (E. Tokat, 2024)

G. 16: İznik Kırğızlar Türbesi, plan (S. Eyice, "İznik," 105)

Kırgızlar Türbesi'nin ardından yine 14. yüzyıla ait Kayseri Ali Cafer Türbesi¹⁹ (G. 17), 15. yüzyılda inşa edilmiş olan Manisa Aynı Ali²⁰ (G. 18) ve Yozgat Çandır Han Türbeleri²¹ (G. 19), bu plan tipinin bilinen diğer örnekleridir.

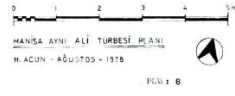
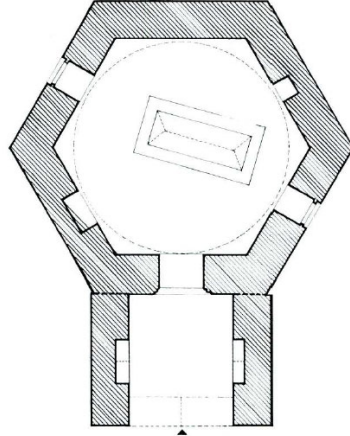

G. 17: Kayseri Ali Cafer Türbesi, plan (M. Şahin, “Kayseri Ali Cafer Kümbeti Sorunsalı,” 539)

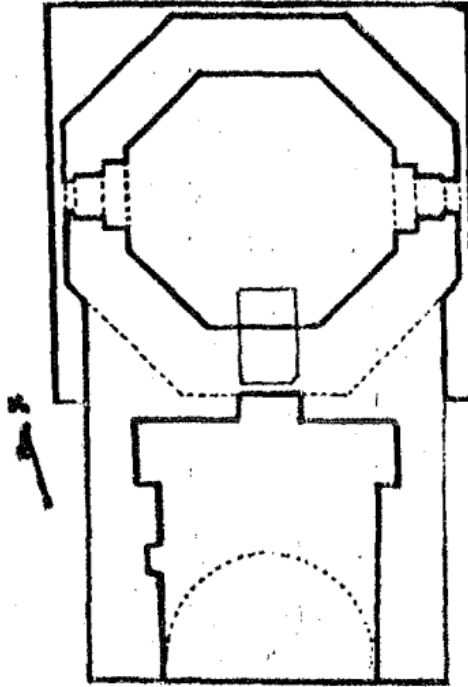
19 Kayseri’de bulunan Ali Cafer Türbesi kare planlı bir ana mekân ve kuzey yönünde bulunan eyvanlı giriş ile Halil Dede Türbesi’nde gözlenen kümbet ve eyvandan terkip edilmiş şemayla benzeşmektedir. Moloz taş ve kesme taş malzemeyle inşa edilmiş yapının kitabesi bulunmamaktadır. Günümüzde eyvan bölümünün üst kısmı açık olan türbenin 13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl ortalarını kapsayan zaman aralığındaki bir dönemde inşa edildiğine ilişkin görüşler sunulmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Mert Şahin, “Kayseri Ali Cafer Kümbeti Sorunsalı,” *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları* 23 (2019), 534

20 Kümbet- eyvan birleşimi türbeler grubuna giren Manisa Aynı Ali Türbesi altıgen planlı bir ana mekân ile ona bitişik bir eyvandan oluşmaktadır. Altıgen planlı kümbet bölümü kubbeye örtüldür. Halil Dede Türbesi’nde olduğu gibi iki bölümden oluşan yapıda, Kırgızlar Türbesi’nden farklı olarak eyvan ve türbe aynı aksta yer almak yerine, Halil Dede Türbesi’nde olduğu gibi yan yana konumlanmış düzendedir. Yapı sarı kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kitabesi bulunmayan yapı, 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Hakkı Acun, “Manisa’daki Türbe Mimarisi,” *Belleten* 49/113 (1985), 479-502

21 Çandır Şahsultan Hatun adıyla da bilinen Yozgat Çandır Han Türbesi, 15. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmekte olup kırmızı kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. “Kümbet-eyvan birleşimi” türbeler grubunda olan yapının planı, giriş bölümündeki eyvan ve yan tarafında sekizgen gövdeli ana mekândan müteşekkildir. Her ne kadar ana mekânda Halil Dede Türbesi’nde gözlenen kareye yakın dikdörtgen formdan farklı olarak sekizgen gövdeli şema kullanılmış olsa da yapının plan esasını teşkil eden eyvan-türbe birleşiminden oluşan mekân kurgusu, Halil Dede Türbesi ile benzer özellikler sergilemektedir. Detaylı bilgi için bk. Hakkı Acun, “Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları,” *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 635-715.

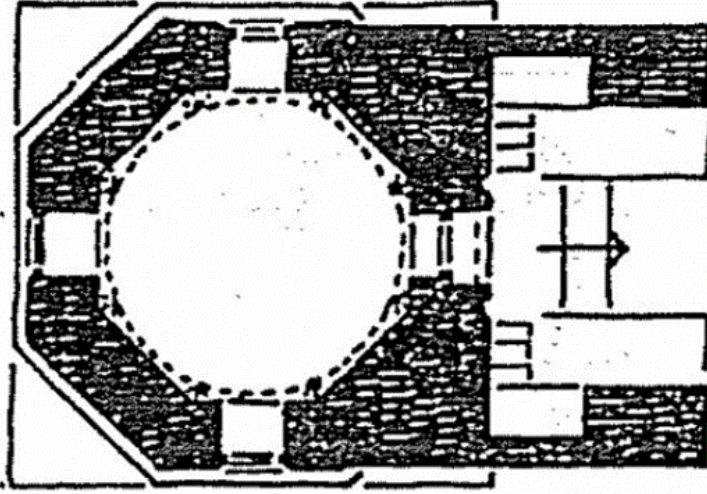

G. 18: Manisa Ayni Ali Türbesi, plan (H. Acun, "Manisa'daki Türbe Mimarisi," 505)

G. 19: Yozgat Çandır Han Türbesi, plan (O. Ülkü, "Gelibolu Saruca Paşa Türbesi," 254)

Söz konusu plan tipi, 1542 tarihli Yozgat Çayıralan Türbesi²² dışında 15. yüzyıldan sonra terk edilmiştir. Yozgat Çayıralan Türbesi'nin bir Dulkadiroğlu eseri olan Çandır Han Türbesi ile çok yakın bir mesafede bulunmasından ötürü plan benzerliği gösterdiği düşünülmektedir (G. 20).

G. 20: Yozgat Çayıralan Türbesi, plan (M. Şahin, “Kayseri Ali Cafer Kümbeti Sorunsalı,” 541)

Netice olarak, olgunluğa erişmiş ve yüzlerce yıllık arayışların ardından neredeyse her alanda çözüme ulaşılmış olan 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında, 15. yüzyılda yapımına son verilmiş bir plan tipinin tekrardan uygulama alanı bulmuş olması, ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Planı kadar üst örtüsüyle de Selçuklu geleneğini anımsatan türbenin ana mekânını örten tonozu, Osmanlı mimari geleneğinde benzerine rastlanılmayan formdadır. Tek ve kesintisiz bir kabuk hâlinde yapıyı kapsayan sekiz dilimli tonoz örtüsü, Selçuklu mimarisine atıf yaparcasına Anadolu öncesi Türk çadırlarını hatırlatmaktadır.

Üzerinde durulması gereken bir husus da bölgede varlığı bilinen zaviye ile ilgilidir. Günümüzde yapıya dair kalıntılara henüz ulaşılammış olmakla birlikte, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde “Nevşehir kazasının Ürgüb kasabası civarındaki Akdağ Zaviyesi'ne vaki olan müdahalenin men'i²³” ve “Nevşehir kazasındaki Akdam Zaviyesi'ne yapılan müdahalenin men'i²⁴ adlarında

22 Yozgat'ta yer alan Çandır Han Türbesi ile benzer özellikler taşıyan Çayıralan Çerkez Bey Türbesi, 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Orta Asya Türk mimari geleneğini Anadolu'da devam ettiren “eyvan ve kümbetten müteşekkil mezar yapıları”nın son örneği olarak bilinen yapı, kare bir altyapı üzerinde sekizgen gövdelidir ve Halil Dede Türbesi'nde olduğu gibi kuzey yönünde eyvanlı girişi bulunmaktadır. Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Hakkı Acun, “Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları,” *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 635-715.

23 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV), 597/30149, 29 Zilhicce 1196 [10 Mayıs 1782].

24 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV), 626/31582, 25 Rebî'ülâhîr 1194 [30 Nisan 1780].

iki adet dosya kaydı bulunmaktadır. Bahsi geçen kayıtlar, dedesinden miras yoluyla kendisine devrolan Akdağ Zaviyesi arazisini beş seneliğine Salih isimli kişiye ilzam eden Ürgübi Seyid Ahmed'in, araziye zapt eden Osman adlı sipahinin menedilmesine dair talebine ilişkindir²⁵. Bu bölgede bir zaviyenin bulunuyor oluşu kayıtlarla sabitlenmekte ve bu durum halk söylencelerini bir kez daha düşünme ve yorumlama ihtiyacını doğurmaktadır. Çalışma kapsamında, Halil Dede'nin kimliği ve hikmetleri hakkındaki anlatılarda "eşkıyalardan korunmak için Halil Dede'ye sığınan" kervanların yolu, Aktepe'nin hemen aşağısında bulunan Devrent Vadisi olmalıdır. Nitekim Devrent yolu, dönemin kervan güzergâhı üzerinde yer alan bir konumdur. Dolayısıyla, günümüzde Halil Dede Türbesi'nin bulunduğu tepenin vadiye bakan yamacı üzerinde yola yakın bir zaviye bulunması, zaviyeye ilişkin kayıtların 1700'lü yıllara, yani Halil Dede Türbesi'nin giriş kapısında yer alan ve onarımına ilişkin olduğu düşünülen kitabe yazan 1838 tarihinden önceki bir zaman dilimini işaret etmesi ve Halil Dede'nin kervanlarla ilişki biçimde hikâyelere konu edilmesi birleştirildiğinde, Halil Dede'nin yaşadığı dönemin 1700'lü yıllardan öncesine tekabül ettiği netlik kazanmaktadır. Bu durumda, her türlü iklim koşulundan olumsuz etkilenmeye tamamen açık hâlde, yüksek bir tepenin üzerinde bulunan yapının 19. yüzyılda onarılmasına rağmen günümüze oldukça harap hâlde ulaşması, önceki dönemlerde de bu tür süreçlerden geçtiğinin ipuçlarını vermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, çalışma kapsamında ele alınan Ürgüp Aktepe'deki Halil Dede Türbesi'nin plan, malzeme ve süsleme detayları ile türbenin yakınlarında varlığı bilinen zaviye ve Halil Dede'nin kimliğine ilişkin bilgiler bir arada değerlendirildiğinde; türbenin kurgu ve şema olarak Selçuklu menşeli özellikler sergilediği, sonrasında gördüğü tahribatın ardından 19. yüzyılda onarımdan geçirildiği net olarak söylenebilmektedir. Önceki dönemlerde yapılan onarımların malzeme kaybını giderme ve güçlendirmeye dayalı olduğu, incelemeler neticesinde açıkça görülebilmektedir. Dış cephede oldukça yalın bir üsluba sahip türbede Selçuklu karakterini yansıtan asıl etmenler plan, mekân kurgusu ve iç mekânın üst örtü sistemidir. Bu bağlamda, araştırmada bahsi geçen benzer yapılar ve diğer tüm veriler göz önüne alındığında, Halil Dede Türbesi'nin 14. ve 15. yüzyılları kapsayan zaman dilimi aralığında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, ileride elde edilecek yeni bilgiler ışığında tartışmaya açık olmakla birlikte; Halil Dede'nin Selçuklu devrinde Anadolu'da yaşayan maneviyatı yüksek zatlardan biri olduğu ve kendisine atfedilen türbesinin zaman içerisinde gördüğü müdahalelere rağmen Selçuklu devri mezar anıtı niteliğini koruduğu, bu sebeple yapının Anadolu Selçuklu Dönemi eserleri arasındaki haklı yerini alması gerektiği kanaatine varılmıştır.

25 Kozan, "Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler," 326.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Acun, Hakkı. "Manisa'daki Türbe Mimarisi." *Belleten* 49/113 (1985): 479-502.
- Acun, Hakkı. "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları." *Vakıflar Dergisi* 13 (1981): 635-715.
- Altun, Ara. *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988.
- Arık, Oluş. "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri." *Anadolu* 11 (Ocak 1967): 57-100.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Kervan Yayınları, 1955.
- Ceyhan, Semih. "Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhîr-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi." *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011): 113-172.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 597/30149, 29 Zilhicce 1196 [05 Aralık 1782].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 626/31582, 25 Rebî'ülâhîr 1194 [30 Nisan 1780].
- Durukan, Aynur. "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler." *Vakıflar Dergisi* 27 (1998): 15-36.
- Elmacı, Osman. *Ürgüp Tarihi*. Ankara: Ürün Yayınları, 2008.
- Eraslan, Alev. "Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi.» *Megaron* 7 (2012): 145-160.
- Eyice, Semavi. "İznik." *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (1988): 65-116.
- GoogleMaps. "Halil Dede Türbesi." Erişim 10 Haziran 2024. <https://www.google.com/maps/place/Halil+Dede+T%C3%BCrbesi/@38.6622923,34.8774243,17z/data=!3m1!4b1!4m6!3m5!1s0x152a5d10cde160eb:0xd9e213afad9c805b18m2!3d38.6622882!4d34.8822952!16s%2Fg%2F11f1t1hyrj?entry=tту>
- Kalfazade, Selda. "İznik Kırgızlar Türbesi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, 445.
- Kara, Bünyamin. "Mimari." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 380-381.
- Kaya, Mustafa. *Geçmişten Günümüze Ürgüp*. Ankara: Dizgi Ofset, 1994.
- Kozan, Ali. "Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 19 (2012): 313-336.
- Kuban, Doğan. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Ödekan, Ayla. "Eyvan." *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 1. İstanbul: YEM Yayınları, 1996, 574.
- Önkal, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1996.

- Sözen, Metin. “Anadolu’da Eyvan Tipi Türbeler.” *Anadolu Sanatı Araştırmaları* 1. İstanbul: Gün Matbaası, 1968, 167-210.
- Şahin, Mert. “Kayseri Ali Cafer Kümbeti Sorunsalı.” *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları* 23 (2019): 532-546.
- Türkmen, Kemal Talih. *Bilinmeyen Kapadokya’dan Bir Kesit Ürgüp*. Ankara: Ürün Yayınları, 1999.
- Ülkü, Osman. “Gelibolu Saruca Paşa Türbesi.” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2004): 241-259.
- Yılmaz, Hasan Kamil. “Celvetiyye.” *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 273-275.